

HNANICE

OBNOVA SKLEPNÍ ULICE

textová část

© Syrový a Syrová, architekti
Kuršova 30, 635 00 Brno

Historický přehled

Hnanice

Něm. Gnadlersdorf. Městečko s farním kostelem sv. Volfanga leží těsně u hranic s Dolním Rakouskem na silnici ze Znojma do rakouského Retzu. Poblíž samota Devět mlýnů / Neunmülen.

1201 iuxta villam Gnanlitz, 1228 Gnanleizdorf, 1284 ves Cleinedorf, 1363 In Gnedlersdorf, 1393 Nikolaus, rusticus de Gnanic, 1494 k vsi Knadlastorfu, 1563 městečko Hnanice, 1672 Knädlsdorff, městečko, 1708 / 12 Knadlersdorf, neopevněné městečko, 1751 Knadlersdorf, 1854 Gnadlersdorf, 1890 Hnanice f. Gnadlersdorf, 1905 Hnanice, 1924 Hnanice, Gnadlersdorf, městečko, 1938 Gnadlersdorf, 1945 Hnanice.

Místní jméno se vykládá přejetím z německého osobního jména Gnanno, deminutivum Gnannel.

R. 1200 v osadě kaple sv. Volfanga odvádějící desátek Louckému klášteru. 1201 - 1284 Hnanice v hospodářském zázemí Louckého kláštera. Již na poč. 13. stol. zde doloženy vinice - po r. 1201 daroval velmož Rudgerus louckému klášteru vinné desátky z vinice u Hnanic¹. Poté až do r. 1513 obec v majetku ženského kláštera v Oslavanech, za něhož v 80. letech 15. stol. významně přestavěn farní kostel. Po zániku kláštera přešly Hnanice k světskému panství Jaroslavice, u něhož zůstaly až do 19. stol. Panství v 16. století náleželo pánům z Kunštátu, pak Krajířům z Krajku. 1563 od Jiřího Volfa Krajíře z Krajku koupil mimo jiné předmětné městečko Hanuš Fridrich hrabě z Hardeka. Do zač. 17. století se tu vystřídalo více vrchností, aby zde trvaleji svá vlastnická práva uplatnili pánové z Althanu, a to od počátku 17. stol. až do r. 1790. Do poloviny 19. stol. sídlo samostatné vrchnostenské správy.

1645 vyhořela kaple sv. Volfanga (údajně jiný objekt než kostel téhož patrocinia). 1657 se jmenuje k Šatovu filiální kostel sv. Volfanga s kaplí sv. Leonarda. Bylo tu 200 katolíků.

Po třicetileté válce, v době lánové vizitace bylo městečko na jaroslavickém panství druhou největší obcí po soušedním městečku Šatovu (celkem 131 usedlostí). Z celkového počtu 60 usedlíků na domech v Hnanicích bylo 46 starých, 1 nový, 5 starých a 8 nových poustek. Staří usedlíci drželi jeden 2/4-7/8 lán, 15 usedlostí o 1/8-3/8 lánů a 30 bylo starých domkářů. Jediný nový usedlík měl 1/8-3/8 lán. Mezi starými poustkami bylo pouze 5 domků, mezi novými poustkami 8 domků opuštěných úmrtím držitele. Při městečku byl svobodný dům Viléma Puchera, dříve Ondřeje Kühabera s 36 měř. pozemků. V Hnanicích se příznivě projevil fakt že jaroslavické panství nebylo válkou příliš postiženo a že se po válce úspěšně rozbíhala obnovovací činnost, k čemuž bezpochyby napomáhal úrodný vinorodý kraj.

R. 1783 zřízena lokalie. 1788 Náboženský fond postavil dům oltářníků, později opravený a změněný na faru se 4 pokoji, kuchyní a hospodářskými budovami i zahrádkou. Kostelu náležel vinný sklep a lisovna (1790 prodána).

1793 75 domů, 644 obyvatel.

1812 na náklady jaroslavické vrchnosti po zboření staré byla postavena nová školní budova.

1836 v městečku s právem týdenního trhu ležícím 3 a 1/4 hodiny západně od centra panství Jaroslavice v údolí bylo 88 domů a 572 obyvatel (271 mužů, 301 žen). Pozemky zahrnovaly 54 jitra (?) 123 ploš. s. polí, 63 j. 1161 ploš. s. luk, 345 j. (?) 828 5/6 ploš. s. pastvin a 445 j. 1553 ploš. s. vinic.

Od r. 1849 přifařeny čtyři dyjské mlýny 3/4 hodiny vzdálené a ležící na území Dolního Rakouska.

1862 ve farnosti žilo 655 katolíků německé národnosti.
Patron Náboženský fond.

1880 103 domů, 629 obyvatel, z toho 625 Němců.

1890 106 d., 613 ob., 608 něm., 2 č.

1900 113 d., 595 ob. 582 něm., 13 č.

1910 122 d., 587 ob., 583 něm., 3 č.

1930 129 d., 565 ob., 452 něm., 83 č.

1961 71 d., 293 ob. č.

Už ve středověku významná zemědělsko vinařská obec na obchodní cestě ze Znojma do Rakouska, nadaná tržním právem, se v počtu domů od poloviny 17. stol. do 30. let tohoto stol. přibližně zdvojnásobila. Počet obyvatel od konce 18. století do meziválečné doby vzdor rostoucímu počtu domů měl mírně klesající tendenci z 644 na 565 osob. Po stránce národnostní byly Hnanice až do konce 19. stol. takřka ryze německé. V meziválečném období podíl českých obyvatel zřetelně narůstal. Po poválečném znovuosídlení český živel absolutně převážil.

Hnanické vinohrady a vinohradní stavby

Již první zmínka o Hnanicích se váže k vinicím. Roku 1201 (či mezi lety 1200 - 1213) daroval Rudger z Hnanic louckému klášteru právem německým desátky všech svých vinic v hoře ležící při vsi Hnanicích¹.

1497 podřídil král Vladislav vinohrady v Havraníkách, Hnanicích a Konicích městskému právu ve Znojmě.

Dalibor Zachoval (1996) cituje vleklý spor o vinice a vinné desátky z let 1525 - 1584 i jiné zmínky (nadání oltáře svatě Anny v kapli sv. Wolfganga z r. 1518).

Archivní údaje o vinohradních stavbách (v horenských a gruntovních knihách, inventářích pozůstalosti) nebyly dosud podrobně zpracovány. Dalibor Zachoval (1996) uvádí pouze celkový počet lisoven a sklepů dle *Keller und Presshausgrundbuch vom Markte Gnadlersdorfz roku 1820² - 51* sklepů s lisovnou a 55 sklepů vedle lisovny.

1/ "Inde est / quod ego Rudgerus miles / dignum dixi notum face-re / tam presentibus / quam futuris / christiane professionis / veris cultoribus / me contradisse / more teutonico / decimas integrales / in omnibus vineis / que site sunt in monte qui iacet iuxta villem Gnanlic quod factum / gloriosus marchio morauorum / Vladislaus / in consecratione lucensis ecclesiae" (CDM 11, 57. CDB LL., 28. Erben Reg. 1., 335; MZA Brno, E 57, L)

2/ MZA; Pozemkové knihy SAB, C17, ZN 116

Urbanistický rozbor a stavebně historický vývoj sklepní ulice

Osu historického jádra městečka tvoří Daniž, obtékající kostel, jehož tok sleduje zakřivený půdorys jihozápadní řady usedlostí. Sklepní ulice je situována v prodloužení jihozápadního humna. Svou urbanistickou strukturou řadového, ulicového uspořádání s oboustrannou zástavbou, sledující běh cesty, má blíže k souborům vinohradních staveb na okrajích obcí jaké nacházíme (s výjimkou Havraníků) spíše na Rakouské straně hranic. Specifický je i vlastní průběh cesty, která má hřebenový charakter.

Bylo by unáhleným závěrem spojovat stáří této struktury s prvními zmínkami o vinicích v Hnanicích. Bez podrobnější archivní rešerše a doplnění stavebně historického průzkumu o interiéry lisoven a sklepů, které nebyly v rámci této práce v celém rozsahu prozkoumány, můžeme dle dosavadních poznatků a rozboru dochovaných konstrukcí vinohradních staveb klást její stáří do první poloviny 18. století.

Tak jako i jinde na Znojemsku (z nejbližších lokalit jmenujme Šatov a Havraníky) jsou v Hnanicích vinohradní stavby - lisovny a sklepy - vedle soustředěné zástavby na okraji obce (v Šatově na humnech, v Havraníkách ve sklepní ulici) situovány i uvnitř usedlostí (viz. obr. příloha). Otázka stáří obou způsobů situování není dosud objasněna. Nicméně je zřejmé, že pokud tak jako v Havraníkách či Šatově vinohrady s lisovnami a sklepy zakupovali a drželi v Hnanicích i přespolní, jednalo se o vinohradní stavby vně usedlostí.

Prvním graficky přesným zachycením sklepní ulice je mapa stabilního katastru z roku 1824. Zachycuje souvislou oboustrannou zástavbu vinohradních staveb po obou stranách sklepní ulice, postupně se na západní straně rozvolňu-

jí. Na straně východní pak vytváří enklávu v prostoru bývalého hliníku.

Na mapě nalézáme jednak velké lisovny hloubkově nebo podélně orientované, drobnější lisovny podélné s krátkým postranním křídlem, které můžeme interpretovat jako šiji sklepa vybihající nad terénem z lisovny a drobné hloubkově orientované objekty, což mohla být jednoduchá předsklepi nebo sklepní šije. Výjimečně jsou zde zachycena i čela šiji; většina sklepů však, jak je to obvyklé, zachycena není.

Většina staveb zachycených stabilním katastrem, a všechny stavby vinohradní, jsou značeny růžově - z nepalného materiálu. Šlo nejspíše v naprosté většině o konstrukce z nepálené hlíny (nakládané, války dusané do bednění, nepálené cihly) a v menší míře kamenné.

Historickou skladbu a následující urbanistický vývoj upřesňuje indikační skica a originál stabilního katastru, které byly reambulovány v průběhu 19. století (indikační skica k roku 1876, originál k roku 1889). V rámci reambulací můžeme sledovat jednak proces dělení velkých lisoven, jednak rozšiřování starších drobných vinohradních staveb. Pouze několik lisoven vzniká zcela nově a to na místech, kde mohl již existovat sklep mapou stabilního katastru nezachycený.

Od konce 19. století probíhá proces začleňování východního konce sklepní ulice do domkářské zástavby na jižním humně městečka.

Období po roce 1945 s sebou přineslo zánik řady vinohradních staveb, z nichž mnohé jsou dnes identifikovatelné pouze prostřednictvím historických map. Novostavby s výjimkou chatky na sklepě (kat. č. 74) na "zeleném drnu" vznikaly převážně radikální rekonstrukcí na místě zaniklých staveb, přičemž lisovny nebyly v řadě případů obnovovány v celém půdorysném a objemovém rozsahu.

Na západním okraji sklepní ulice vznikl areál zemědělského družstva, který svými naddimenzovanými halami působí v kontextu historické zástavby velmi rušivě.

Typologie vinohradnických staveb v Hnanicích s přihlédnutím k celkovému kontextu na Znojemsku

Vinohradnické stavby, sloužící ke zpracování a ukládání vína, můžeme v zásadě rozřadit na sklepy a lisovny (na Znojemsku nazývané presúz, preshúz, presóz), které mohou, ale nemusejí být vzájemně prostorově a dispozičně propojeny, případně spojeny s jinými hospodářskými stavbami.

Vinné sklepy jsou budovány pod zemí nebo ve svazích s přímým vchodem zvenku. Hloubka vinných sklepů bývá značná, což je dáno potřebou zajistit stálou teplotu nezbytnou pro zajištění dobré kvality vína (mezi 10-15 ° C). Výškový rozdíl mezi podzemní a nadzemní částí překlenuje užší chodba se starobylým názvem "šíje", před níž může u samostatných sklepů být situováno menší předsklepí. Předsklepí i šíje přispívají k udržování stálé teploty ve sklepě. Čelo předsklepí (resp. šíje) je u většiny hnanických sklepů velmi prostě ztvárněné s horním ukončením rovnou nebo nízkou střežovitou římsou. Šíje může být ukončena i jednoduchým výstupkem, resp. přetažením bočních stěn a jejich překlenutím, chránícím vstup šíje. Řada autorů (Mencí, 1980; Škabrada, Voděra, 1986) upozorňuje na přibuznost takového útvaru, resp. šíje, se vstupním žudrem, které si u komor v jižních Čechách uchovalo název šíje. Se vstupními žudry lisoven a komor se na Znojemsku v nejbližším okolí Hnanic setkáváme zřídka (viz. Šatov obr. 15).

Vlastní sklepy mohou mít podobu jednoduché protáhlé sklepní chodby, v Hnanicích i jinde na Znojemsku (Šatov, Havraníky) vytvářejí většinou složitý postupně rozšiřovaný systém vzájemně propojených chodeb. Rozšiřování systému sklepních chodeb nemuselo být vždy dáno potřebou zvětšení prostoru pro uskladnění vína; vytěžená kvalitní hlína měla

totiž širší využití jako stavební materiál i surovina pro výrobu keramiky. Sklepy jsou větrány ventilačními otvory (rampůchy) ve vrcholu klenby, prostupujícími přes vrstvu zeminy na povrch, kde jsou ukončeny kamennými (obr. 34) (nověji i betonovými či plechovými) komínky.

Vinné sklepy bez nadzemních staveb jsou v Hnanicích zastoupeny zvláště na východní straně severní řady lisoven a sklepů hnanické sklepní ulice, kde s využitím terénní konfigurace jsou i jejich šíje a předsklepí zahloubeny ve svahu. Pokud vyčnívají nad terén, je jejich klenba překryta pouze drnováním a v dochovaném historickém stavebním fondu se neseťkáváme s jejich přestřešením (s výjimkou druhotných provizorních plechových stříšek ze 70. - 90. let dvacátého století).

V sousedních obcích (Konicích, Popicích, Šatově - viz. obr. 18 - 20) se však takováto jednoduchá krytá hloubkově orientovaná předsklepí dochovala. Jedná se o drobné stavby sloužící k uskladnění náradí, nádob a jiných předmětů s nízkými obvodovými stěnami a hloubkovou sedlovou střechou, většinou se zahloubenou úrovní podlahy, se vstupem v ose úzkého štítového průčelí, jemuž v zadní stěně odpovídá protilehlý vstup do sklepní šíje. Vlastní štít ukazuje většinou na druhotné přezdění; je obvykle zcela jednoduchý a reminiscence na barokní tvarosloví u sklepa v Konicích (obr. 18) je na Znojemsku zcela výjimečné. Takovouto podobu mohly v hnanické sklepní ulici mít některé dnes již nedochované drobné hloubkově orientované stavby zachycené mapou stabilního katastru z roku 1824. Z dochovaných staveb k nim mají nejbližše dvě nejmenší hloubkově orientované lisovny kat. č. 38 (č. 34) a kat. č. 53 (č. 47) (obr. 21 - 22).

Vedle drobných hloubkových lisoven nalézáme i drobné lisovny podélné. Ve svém dispozičním uspořádání zachovávají přímou vazbu vstupu a šíje, jejíž napojení je většinou zcela jasně patrné v části vystupující nad úroveň terénu při-

léhající k zadnímu podélnému průčelí naproti vstupu (viz. obr. 23). Po straně vstupu pak (na rozdíl od malé hloubkové lisovny) zůstává nerušený pracovní prostor. Taková je klasicistní lisovna kat. č. 48 (č. 42) (viz. obr. 23 - 24, 26), která nese na klenáku vstupního portálu nejstarší datování, které jsme ve sklepní ulici zaznamenali, 1791. Obdobné uspořádání má lisovna kat. č. 69 (č. 64) (obr. 25) a měly je i další lisovny zachycené mapou stabilního katastru z roku 1824 (kat. č. 65, 72) i větší lisovna kat. č. 28, u nichž krátké kolmé křídlo na mapě lze interpretovat jako nadzemní část vybíhající sklepní šíje. Již u klasicistních lisoven z konce 18. století (Šatov, obr. 28) se setkáváme u malých podélných lisoven i se symetrickým uspořádáním se středním vstupem v ose hlavního podélného průčelí (obr. 27 - 30); v Hnanicích je to lisovna kat. č. 57 (č. 51) (obr. 30), zachycená již mapou stabilního katastru a upravovaná koncem 19. století.

Mapa stabilního katastru zachycuje i rozměrné lisovny, hloubkově či podélně orientované. Většina z nich prošla dalšími stavebními úpravami, takže se charakteristické znaky těchto staveb pokusíme popsat na dochovaných nejstarších lisovnách v okolí. Velikost lisovny je dána velikostí jejího hlavního zařízení, lisu. Na Znojemsku se z na Moravě rozšířených dvou historických typů lisů kládových a vřetenových, vyskytují především typologicky zřejmě starší a rozměrnější lisy kládové (Frolec, Petráň, 1967), na Moravě doložené od 16. století (vyobrazení z roku 1582 v gruntovní knize Uherského Brodu). Pořízení nákladného kládového lisu bylo podmíněno majetkovými poměry vinaře a vyžadovalo i stavbu rozměrnější lisovny. Nejstarší v Hnanicích dokumentovaný lis dochovaný v lisovně kat. č. 56 (č. 50) datovaný na kládě letopočtem 1807 je dlouhý 7,5 m (Zachoval, 1996). Kládový lis je dochován i v lisovně datované na podstavci sochy sv. Kateřiny v nice ve štítě a na sloupu podpírajícím stropní průvlak letopočtem 1718 v Havraníkách (obr. 36 - 38), která je jednou z nejstarších lisoven na Znojemsku. Tato unikátně

dochovaná lisovna (v posledních letech bohužel architektonicky degradovaná nástřikem hrubé omítky) je postavena nad uzavřenou sklepní šíjí, jejíž blok vystupuje do prostoru lisovny (obr. 31). Podlaha lisovny má sníženou úroveň oproti okolnímu terénu, přičemž vlastní nástup do sklepní šíje je snížen o několik schodků. Hlavní vstup do lisovny je na úrovni její podlahy a je tedy rovněž zapuštěn. V případě havranické lisovny je umístěn v ose průčelí v souladu s jeho symetrickým řešením a nepodřizuje se umístění sklepní šíje. Druhou možností vazby vstupu a sklepní šíje je situování vstupu v ose šíje, což se u velkých lisoven obvykle projeví asymetrickým umístěním vstupu. To je případ renesančního portálu, který jsme měli možnost dokumentovat v Šatově (obr. 39 - 41). I zde je úroveň vstupu snížena, což je jedním z charakteristických znaků nejstarších lisoven.

Co se týče vzájemné prostorové vazby nadzemní lisovny a sklepní šíje, ani u velkých lisoven nemusí být úplné začlenění sklepní šíje do prostoru lisovny pravidlem. Např. u hnanické lisovny kat. č. 50 (č. 44) je čelo sklepní šíje zasazeno doprostřed zadní štítové stěny lisovny, z níž vystupuje pouze jako mělký blok; na vnější straně za zadním průčelím se pak projevuje jako dobře patrný pahrbek (obr. 34). V případě této lisovny je vstup umístěn asymetricky bez přímé vazby na šíji. Zdá se, že i když situování vstupu naproti šíji je častější a u malých lisoven je v podstatě z provozních a prostorových důvodů nezbytností, u větších lisoven je tato vazba relativně volná. Úroveň podlahy lisovny je jako u naprosté většiny hnanických lisoven snižena, zahlobbená oproti okolnímu terénu, vstup je však situován na rozdíl od starších výše zmíněných lisoven na úrovni terénu a výškový rozdíl vyrovnává několik schodků v interiéru za vstupem. Podobně řešený vstup nalézáme u řady klasicistních ať již přímo v Hnanicích nebo v okolních obcích (viz. obr. 42 - 44).

Dalibor Zachoval ve své diplomové práci věnované Hnanicím (Zachoval, 1996) uvádí jako samostatný typ lisovnu "se sklepem vedle lisovny", tj. s šijí situovanou vně prostoru lisovny. Stáří těchto šijí ovšem v dnes dochované stavební podobě nepřesahuje druhou polovinu 19. století, na rozdíl od sklepů do nichž ústí a jejichž klenby mohou být klasicistní až pozdně barokní. Omezený rozsah průzkumu pro účely tohoto projektu, nám bohužel nedovolil podrobněji prozkoumat interiéry hnanických sklepů a lisoven v celém rozsahu, na základě získaných poznatků se nicméně zdá, že se většinou jedná o druhotné zpřístupnění sklepů, vyvolané majetkovým dělením (kat. č. 32, 33 (č. 27, 28 / 29) (obr. 35), kat. č. 69, 70 (č. 64) (obr. 33)).

Většina dochovaných historických vinohradnických staveb není totiž (tak jako většina ostatních staveb) produktem jediné stavební epochy, ale obráží se v nichž složitější stavební vývoj.

Základním vývojovým procesem, který doznívá ještě v průběhu 19. století je rozšiřování menších lisoven, respektive stavba lisoven nad existujícími šijemi. Tuto tendenci můžeme po r. 1824 studovat i prostřednictvím reambulací stabilního katastru; ve sklepní ulici byly v tomto období rozšířeny např. hloubkové lisovny kat. č. 55 (č. 49) (obr. 52, 53), kat. č. 75 (č. 69) (obr. 49) a podélná lisovna kat. č. 24 (č. 21) (obr. 50, 51).

Protichůdnou tendencí je dělení velkých lisoven, k němuž dochází ve velké míře v poslední čtvrtině 19. století, zřejmě až po roce 1867 - 68 v souvislosti s patentem o volné dělitelnosti pozemků. Mapa stabilního katastru z roku 1824 zachycuje ve sklepní ulici dvě lisovny na místě jediné dnešní dvojlisovny - kat. č. 33 (č. 28, 29) (obr. 73). Všechny ostatní dnešní dvojlisovny byly v té době ještě nerozděleny. S příkladem dvojlisovny před polovinou 19. století se setkáme i v Havraníkách (obr. 71, 72); tato dvojlisovna ovšem vznikla

jako novostavba až po pořízení stabilního katastru, podle datování nad vstupem r. 1847; skutečnost, že se jedná o stavbu koncipovanou již v době vzniku je zřejmá z dokonale symetrického řešení. U hnanických dvojlisoven naopak zůstává i díky zachovaným autentickým historickým výplním jasně odlišitelný starší a mladší vstup. U lisoven hloubkových jsou oba vstupy situovány ve štítové stěně (dvojlisovny kat. č. 64 (č. 57, 58) (obr. 68) kat. č. 68 (č. 62, 63) (obr. 70)), u velkých lisoven podélných je druhý vstup umístěn v bočním štítovém průčelí (kat. č. 33 (č. 28, 29) (obr. 73), kat. č. 34 (č. 30, 31) (obr. 74)). Majetkové rozdělení se na průčelí nemuselo vždy projevit, tak je tomu u lisovny kat. č. 85 (č. 78, 79) (obr. 69).

Většina klasicistních a pozdně barokních hnanických velkých lisoven prodělala dodatečnou úpravu zastřešení spojenou se zřizováním seníkového podstřeší. Jednou z mála je klasicistní lisovna kat. č. 36 (č. 21) se sedlovou střechou a jednoduchým neodděleným štítem (obr. 44); obdobné řešení jsme viděli u havranické barokní lisovny (obr. 36) a nalézáme je i u klasicistních lisoven v Šatově (obr. 42, 43). Ideálním řešením pro rozměrné lisovny byla ovšem valba, tak jak se dochovala u lisovny kat. č. 64 (č. 57 / 58) (obr. 45, 48). Toto řešení bylo pravděpodobně častější před obecným rozšířením pálené krytiny, která ovšem na Znojemsku nahradila starší došky (které byly ostatně z hlediska tepelně technických vlastností velmi výhodné) oproti jiným moravským oblastem poměrně časně. U lisoven upravovaných v průběhu 19. století nebo mladších zůstala ovšem valba logickým způsobem redukce objemu střechy nad velkým půdorysem, i když pouze při zadním průčelí, jako je tomu v Hnanicích u lisovny kat. č. 67 (č. 61) (obr. 46) nebo do nedávné přestavby bylo u lisovny kat. č. 75 (č. 69) (obr. 49).

Dochované úpravy pro seníková podstřeší u hnanických lisoven vznikly v průběhu 19. století. To ovšem nevyu-

čuje že velký objem podkrovních prostor rozměrných lisoven nemohl mít obdobné využití již dříve; jejich širší uplatnění však nejspíše souvisí se změnami v možnostech pěstování píce pro dobytek od konce 18. století. Využití podstřeší jako seníku bylo výhodné i s ohledem na požární rizika. Příkladem, kdy lisovna byla již postavena s řádným seníkovým podstřeším není mnoho; jmenujme popickou lisovnu z roku 1838 (obr. 54) nebo hnanickou kat. č. 75 (č. 69) (obr. 49). Častěji byly vstupní dveře do seníkového podstřeší druhotně vkládány do štítu hlavního průčelí (obr. 55, 56, 60); mnohdy je přitom více či méně porušena kompozice průčelí jako je tomu u barokní havranické lisovny z roku 1718 (obr. 36) nebo v Hnanicích u lisovny kat. č. 68 (č. 62, 63) (obr. 68). U velkých podélných lisoven byly dveře do podstřeší umísťovány ve štítech jejich bočních průčelí (kat. č. 34 (č. 30, 31), obr. 57). V řadě případů došlo ke zvýšení podstřeší pro účely seníku; tyto úpravy jsou velmi dobře patrné např. na lisovně kat. č. 35 (č. 32) (obr. 58).

Specifickým příkladem nadstavby seníkového podstřeší je řada malých podélných lisoven v bývalém hliníku na jv straně sklepní ulice, využívající terénní konfigurace. Vstup do lisovny je situován na úrovni dna hliníku a vstup do podstřeší na úrovni horní cesty (obr. 64 - 66).

Mimo Hnanice nalézáme u samostatných lisoven i nadstavby podstřeší pro účely sýpky (lisovny se sýpkovým podstřeším na severním humně v Šatově (obr. 61, 62). S komorami mohou být kombinovány i v rámci zástavby jednotlivých usedlostí.

Lisovny mají s komorami řadu společných znaků. Z prostorově dispozičních znaků je to zahlobení úrovně přízemní, s nímž se setkáváme u nejstarších komor a již zmíněná příbuznost šjíjí a jednoduchých žudrových výstupků. Podobně jako komory jsou zabezpečeny bytelnými "trezorovými" dveřmi a okenními mřížemi (obr. 104 - 116).

Na Znojemsku se prakticky neseťkáváme s jinde na Moravě běžným zobyťňováním lisoven doloženým od 17. století ať již jako světnička v patře pro přechodný pobyt, pro účely měšťanského letohřádku či "luffhausu" nebo jako nouzové bydlení. Z okolí Hnanic známe jediný případ nadsklepního domu čp. 300 v Šatově s nadstavbou obytného patra z přelomu 19. a 20. století (obr. 87, 90). V Hnanicích je to novoklasicistní novostavba sklepa s nadsklepním domem čp. 23 (býv. č. 95) z let 1841 - 1853 (obr. 86, 88), které vznikla nejspíše již podle plánů některého v té době na Znojemsku působícího stavitele. Proces zobyťňování lisoven se dotkl v Hnanicích pouze jv. okraje lisoven a sklepů, postupně od konce 19. století pohlcovaných novodobou domkářskou zástavbou rozrůstající se na jižním humně městečka (obr. 93).

Kompozice průčelí

Počínaje nejstaršími lisovnami setkáváme se s dvojitým základním uspořádáním - symetrickým se středním vstupem, a asymetrickým s postranním vstupem, přičemž, jak jsme již viděli, vstup vždy nemusí mít přímou vazbu na sklepní šjíjí. S nástupem školených projektantů, stavitelů a zednických mistrů, nicméně zvláště od poloviny 19. století přibývá snaha po zesymetřičtění průčelí (obr. 80 - 85). V obou případech se na hlavním průčelí důsledně uplatňuje kompoziční princip horního a dolního (z vnějšku na úrovni terénu) okna lisovny po straně vstupu (obr. 104, 105).

Stavební materiál, konstrukce a povrchová úprava

Stavební materiály, použité stavební techniky a konstrukce lisoven a sklepů se neliší od okruhu ostatních vernakulárních staveb. Jejich společným znakem je využití místních snadno dostupných materiálů a surovin, přičemž vývoj směřoval od materiálů hořlavých a "měkkých" k požárně odolným a tvrdým. V bohatých vinařských obcích na Znojemsku podobně jako na Mikulovsku a v přilehlých oblastech Rakouska je tento proces urychlen a výrazněji se projevují i vlivy slohové architektury.

Nepálená hlína

Převažujícím stavebním materiálem staveb existujících v době pořízení SK a používaným až do dvacátého století byla nepálená hlína.

O stáří hliněných staveb s masivní hliněnou konstrukcí na Znojemsku nemáme k dispozici podrobnější údaje. Nejstarším známým dochovaným dokladem hliněné stavby u nás je nabíjená dolní komora z přelomu 16. a 17. století renesančního domu se žudrem v Pouzdřanech. K výraznému obecnému rozšíření hliněných konstrukcí došlo nepochybně koncem 18. století díky opakovaným zákazům stavění ze dřeva ("ohňový patent" z roku 1751 pro malou účinnost obnovený r. 1787) a nedostatkem stavebního dříví způsobeným úbytkem lesů a skutečností, že po zrušení nevolnictví r. 1781 odpírala vrchnost poddaným právo brát stavební dříví ze svých lesů. Aktivně přispěl k rozšíření zděných staveb dvorský dekret z roku 1819, kterým bylo poddaným umožněno vyrábět na svých pozemcích cihly pro vlastní potřebu i na prodej.

Hliněné konstrukce se na Znojemsko šířily z jádra podunajské hliněné oblasti. Vedle nepálené, na slunci sušené, cihly, obecně rozšířené od konce 18. století díky stavebním a protipožárním nařízením, to byly starobylé konstrukce válkové a monolitické konstrukce nabíjené a nakládáné. Tyto technologie mají své analogie v jiných částech světa a Evropy; výjimkou jsou války, známé pouze z Podunají.

a/ nakládání

Archaický způsob tradiční konstrukce monolitické hliněné zdi. Při stavbě se těstovitá hliněná směs, promíšená obvykle se slámou nebo plevami vrství bez použití bednění a povrch zdi se teprve druhotně upravuje osekáním po jejím proschnutí. Doklady tohoto starobylého způsobu stavby z hlíny, který má souvislosti v širší podunajské oblasti, jsou v české republice známy pouze ze Znojemska. Tento stavební postup byl opuštěn pravděpodobně ještě v průběhu 19. století a teprve poměrně nedávno se jej podařilo identifikovat u unikátně dochované nakládáné barokně - klasicistní lisovny v Šatově (obr. 61, 98).

b/ nabíjení

Nabíjení je jedním ze dvou způsobů tradiční konstrukce monolitické hliněné zdi. Vlhká hlína se při stavbě dusá do posuvného bednění. Na hliněné stěně je pak čitelný pracovní postup konstrukce po vrstvách odpovídajících výšce bednění. Pokud je dusání pečlivě provedeno při bednění vzniká dokonalý hladký povrch, který bylo pro lepší přichycení omítky třeba zdrsnit příčným rýhováním. Nejstarší nabíjené stavby jsou známy ze starověkého Kartága; jejich rozšíření v Evropě bývá spojováno s působením římské říše, výraznějšího významu nabyly jako racionální levná stavební technika pro venkov od období osvícenství. Nabíjené stavby v Podolí patří do širší podunajské oblasti, zasahující na jižní Moravu, kde je nabíjení užíváno nejpozději od 16. století. Nabíjenou stěnu

rozdělíme v historických konstrukcích od nakládání především podle hladkého povrchu a ostrých nároží (obr. 96).

c/ války

Starobylá tradiční hliněná konstrukce z ručně tvarovaných válků tvaru protáhlého bochníku zděných klasovitě jako "opus spicatum" nebo dusaných do posuvného bednění. Na Znojemsku, kde její rozšíření souvisí s širší podunajskou oblastí, se užívalo obou těchto způsobů. Zděné války jsou dobře rozpoznatelné díky pravidelné výtvarně působivé struktuře zdiva. Výhodou bylo při našich klimatických podmínkách oproti nepálené cihle okamžité použití do stavby; války se nechávaly pouze oschnout a před uložením se namáčely, aby k sobě lépe přilnuly. Z válkových staveb zasluhuje pozornost především unikátně dochovaný soubor podélně průjezdných stodol ve Slupi z klasovitě zděných válků. V Hnanicích a obcích v nejbližším okolí jsou dochovány konstrukce z válků dusaných do bednění; při nabájení dochází k dokonalejšímu spojení válků a k jejich deformaci, takže je tato technika mnohdy obtížně odlišitelná od nabíjené nebo nakládání monolitické hliněné zdi (obr. 100, 101).

d/ nepálená cihla

Cihla sušená na slunci je bezesporu jedním z nejstarších a nejrozšířenějších stavebních materiálů (nepálené cihly z doby 8000 př. n. l. byly nalezeny v Jerichu). Po dobu své dlouhé historie se cihly tvarovaly převážně ručně; stavby u nás dochované patří již k mladší historii hranolových cihel tvarovaných pomocí dřevěné formy (bez dna, s pevným nebo výsuvným dnem). Rozvoj nepálené cihly ("vepřovice, kotovice,...") nastal u nás v 18. a 19. století, a to i mimo tradiční hliněné oblasti, hlavně v důsledku dobových protipožárních a stavebních nařízení.

Cihly jsou připravovány z hustého hliněného těsta a tradičně spojovány hliněnou maltou, která v případě neomítnuté stěny

může způsobit erozní problémy, je-li použito odlišného druhu hlíny. Na rozdíl od výše uvedených technologií je třeba hlínu ve formě cihly před použitím ve stavbě řádně vysušit. Nechávaly se proschnout nakladené do pyramidálních nebo kubických figur a pokryté proti přímému dešti slámou.

Vedle cihel se vyráběly i nepálené půdovky.

Rozpoznání použitého typu konstrukce metodou povrchového průzkumu znesnadňuje jejich překrytí ochrannou hliněnou omítkou, které bylo pravidlem u obytných staveb. Hospodářské stavby bývaly často ponechány rezné. U hnanických lisoven je pak zřejmé že omítnuta byla mnohdy pouze štítová stěna a stěny boční (zvláště v úzkých soutkách mezi stavbami) bývaly ponechány rezné. I zde však bývá obtížné identifikovat použitou technologii, pokud je povrch zdi degradován. Na těchto bočních stěnách je nicméně obvykle dobře patrné postupné zvyšování, případně i rozšiřování půdorysu lisovny. Dolní, nejstarší část zdi, je přitom monolitické hliněné konstrukce - nejčastěji nakládání nebo z válků dusaných do bednění; nepálená cihla se objevuje teprve v horní části zdi; koruna zdi je obvykle již přezděna z pálených cihel.

Pro lepší přichycení omítky se povrch zdi drsnil rýhováním nebo jiným narušením povrchu; omítky se pak nanášela jako jedno nebo dvouvrstvá na navlhčený povrch. Obvykle se používalo omítky hliněné nebo vápenné, většinou s konečnou úpravou vápennou ličkou. Pata zdi byla zvýrazněna barevným pruhem podrovnávky, který i maskoval znečištění odstříkujícími kapkami dešťové vody.

Nejstarší hliněné stavby jsou provedeny bez podezdívky s odvodem povrchové vody zajištěným okapním hliněným chodníčkem. Také zdi zapuštěných hnanických lisoven vyrůstají přímo ze země, podzemní část může být vyzděna z kamene na "sucho"; okapní chodníčky jsou důsledně upra-

veny především v úzkých soutkách mezi lisovkami; i u samostatných lisoven je však důležité vyspádování terénu od paty zdi. Hliněné stavby vzniklé v průběhu 19. století mívají již kamennou podezdívku (někdy s mezivrstvou pálených cihel).

Koruna zdi bývá zpevněna korunní římsou z pálených cihel, často na koso ozdobně kladených. Tato úprava paty a koruny zdi je dobře patrná na řadě lisoven na Znojemsku. Kombinaci nepálené a pálené cihly najdeme i u průčelí z konce 19. a přelomu 19. a 20. století s otvory se záklenky z pálených režných cihel (obr. 83 - 85).

V Podyjí měla široké použití hlína i jako hliněná malta pro zdivo ze sbíraného nebo lomového kamene a nepálených i pálených cihel, hliněná mazanina pro podlahy, izolační vrstva kryjící dřevěné stropy, omazávky srubů obytných místností (Havraníky), drnování ohradních zdí a sklepů.

Za konstrukce hliněné můžeme považovat i ty, které jsou hloubené v zemi (sklepy kroužené v rostlé hlíně, u nichž nebyla klenba dodatečně podklenuta).

Vytěžená hlína sloužila mnohdy jako stavební materiál. Každá obec měla ovšem na svém okraji obvykle hliník, z něhož se brala hlína pro stavbu. Z důvodu kvality hlíny potřebné pro stavbu i hloubené sklepů i jinde na Moravě bývá často areál vinohradních staveb situován v návaznosti na hliník; např. "píže" (tedy selské sklepy) v hliníku jsou zmiňovány již v 16. století. Hnanický hliník na jv okraji sklepní ulice byl zastavěn lisovkami již v době pořízení stabilního katastru.

Masivní zděné stěny

Pro zdění se vedle nepálené cihly užíval především kámen a pálená cihla. Jejich širší užití je na Znojemsku oproti jiným oblastem relativně staré.

Kámen

Kámen sbíraný (v souvislosti s kultivací krajiny), později i lomový, kladený na sucho nebo spojovaný hliněnou maltou byl používán nejdříve pro podezdívky dřevěné, resp. dřevohliněné, konstrukce nebo masivní hliněné zdi, kde zajišťoval izolaci proti zemní vlhkosti. Z obdobných důvodů se ho používalo při stavbě sklepů; u sklepů kroužených v rostlé hlíně jsou obvykle v Hnanicích vyzděny z kamene alespoň boční stěny. Z protipožárních důvodů se kamene užívalo ve zdivu bezprostředně souvisejícím s topeništěm, pro stavbu samostatných komor a komorových částí domu. U lisoven se často sekáváme s přezděním čelní stěny související obvykle s úpravami reprezentačního hlavního průčelí.

Pálená cihla

*Na cihly nepálené navazuje **cihla pálená**. V porovnání s nepálenou je odolnější proti vlivům vlhkosti; tato výhoda je vykoupena nevýhodou větší křehkosti a menší pružnosti. V rozporu s obecnými představami a předsudky vůči nepálené hlíně nemusí být ani pevnější.*

Její rozšíření ve vesnickém prostředí umožnil dvorský dekret z roku 1819 povolující poddaným pálit cihly na jejich pozemcích pro vlastní potřebu i prodej. Rukodělně vyráběné cihly vystřídaly později výrobky cihelen, zůstávaly však ve srovnání s nepálenou cihlou obtížněji finančně dostupným materiálem. Užívalo se jich proto především pro stavbu komínů, protipožárních štitových zdí a kleneb a ztužení koruny zdí z nepálené hlíny. Při úpravách a zvyšování podstřeší po účely seníků v průběhu 19. století byla většina štitů hnanických lisoven vyzděna již z pálených cihel. Můžeme předpokládat, že v řadě případů nahradily buď starší valby nebo lehčí dřevěné konstrukce bedněné (jak je známe z Dolního Rakouska) nebo pletené. Průčelí s dekorativním užitím režných cihel, které většinou jsou použity pouze

jako obklad líce zdi nepálených cihel, mají pak především reprezentativní charakter a vyjadřují movitost stavebníka (obr. 83 - 85).

Povrchové úpravy

Jak jsme již výše popsali u hliněných konstrukcí opatřovali se i ostatní zděné konstrukce (u lisoven především hlavní reprezentativní průčelí) hliněnou nebo vápennou omítkou.

Tato omítka se opatřovala vápennou ličkou s barevným podrovnáním. Mladší technikou uplatňovanou od přelomu 19. a 20. století je plastická omítka (nanášena rákosovou štětkou nebo koštětem) kombinovaná s hladkými lemujejími obílenými pásy (obr 80).

Pokud byly použity dekorativní pálené cihly byly ponechány vždy režné.

Od konce 19. století se začaly uplatňovat moderní tvrdé omítky s výraznějším podílem cementu a jiné neprodyšné úpravy (sokly z umělého kamene), které u historických staveb, zvláště hliněných, nepříznivě ovlivňují jejich vodní režim.

Vodorovné nosné konstrukce

Stropy

Především rozměrné lisovny v Hnanicích a na Znojemsku mají trámové stropy se záklopem z překládaných desek, nesených větším počtem stropních trámů, jaké se obecně na Moravě začínají uplatňovat od 17. století. Trámy i záklop mívají okos s náběhy. Stropní trámy obvykle podpírá střední průvlak - "rošt", který mohl být opatřen podpěrným dřevěným sloupem (sloup s datováním 1718 podpírá průvlak již vícekrát zmiňované barokní havranické lisovny (obr. 38)).

Dalším vývojovým stupněm je deskový záklop s laťováním, který se v území nás zajímajícím objevuje až koncem 19. století.

Strop v obou případech kryla vrstva hliněné mazaniny.

Vedle těchto náročněji řešených stropních konstrukcí se užíval i u jiných hospodářských staveb běžný jednoduchý deskový záklop.

Klenby

Klenba vinných sklepů v Hnanicích a okolních obcích bývá ponechána v surovém stavu neomítnuté hliněné hloubené konstrukce ve tvaru klenby půlkruhového průřezu se stopami opracování (obr. 99). Z Havraníků a Šatova jsou známy i doklady dekorativního reliéfního zdobení hloubených stěn a kleneb z konce 19. a počátku 20. století.

V Hnanicích alespoň klenba hlavní sklepní chodby bývá podklenuta jednoduchou cihelnou valenou klenbou, ve starším provedení více vzduté, pozdější klenby jsou odváznější a plošší.

V křížení sklepních chodeb je podklenutí takřka pravidlem. Nejobvyklejší jsou klenby křížové resp. valené se styčnými trojbokými výsečemi provedené z pálených cihel a rovněž cihelné klenby plackové ve vesnickém prostředí obecně rozšířené od poloviny 19. století.

Nejstarší dokumentované klenby hnanicích sklepů jsou pozdně barokní - klasicistní; podstatná část cihelných podklenutí vznikla až v průběhu 19. století.

Ruby kleneb šíjí a předsklepi jsou kryty drnováním

Podlahy, schody

Podlahy sklepů i lisoven, pokud nejsou nověji druhotně upraveny, jsou hliněné. Od konce 19. století se užívá i cihel-

na dlažba. Režné cihelné stupně tvoří i konstrukci sestupných schodů sklepních šjí.

Krovy

Krovové konstrukce používané na Znojemsku ve vesnickém prostředí patří k nejběžnějším a nejjednodušším u nás známým krokrovým soustavám s hambalky. Najdeme i archaický krov s hřebenovou vaznicí, tedy s krokvy zavěšenými, nikoli zesponu podepřenými, především krovy nůžkové bez podpěrných sloupů.

Krytiny

Tradiční krytinou byla po mnoho staletí v zemědělském venkovském prostředí krytina slaměná, došková, která byla ovšem na Znojemsku oproti jiným oblastem poměrně záhy nahrazena krytinou pálenou. Zavedení nespalné krytiny obecně souvisí s nástupem zděného stavitelství od závěru 18. století, podporovaného stavební legislativou. Nejrozšířenější byly ploché tašky, dnes nazývané bobrovky, starší s rovným koncem, později se segmentovým, teprve nakonec s téměř půlkruhovým.

Pro Znojemsko a přilehlé oblasti Rakouska je charakteristické bílení spar maltou podmazaných tašek lemující okraje střešní plochy.

Otvory a výplně

Dveřní a okenní otvory lisoven a sklepů jsou většinou velmi jednoduše ztvárněny. Výjimečně se u pozdně barokních a klasicistních setkáváme i s jednoduchými kamennými ostěními (obr. 104, 107, 108) nebo vstupními portály s podloženými patami a klenáky ve vrcholu (obr. 104, 112, 113, 116).

Dochované pozdně barokní a klasicistní dveře jsou robustní svlakové konstrukce s lícovou vrstvou z diagonálně, klasovitě, sluncovitě nebo do kosočtverců, u mladších dveří

vodorovně kladených fošen. Jejich bezpečnostní charakter bývá podtržen pobitím plechovými pláty. (obr. 110 - 115)

Okenní otvory jsou opatřeny mřížemi, u nejstarších pozdně barokních a klasicistních lisoven s provlékanými mřížemi, užívanými hluboko do 19. století. Další zabezpečení poskytují jednoduché sbíjené vnitřní okenice, případně i vnější okenice ven otevíravé.

Literatura

W. Blaschka, *Historisches Ortsverzeichnis Südmährens*, Verlag des Südmährischen Landschaftsrates, Geislingen/Steige 1982.

F. Bornemann, *Kunst und Kunsthandwerk in Südmähren*, Verlag des Südmährischen Landschaftsrates Geislingen/Steige 1990.

Pavel Bureš, Jiří Škabrada, Hana Šnajdrová: *Památková ochrana historických vesnic v České republice*, Praha 1996

Československá statistika, 116, 1935.

Václav Frolec: *Jihomoravské vinohradnictví*, Brno, 1984

Václav Frolec: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*, Brno 1974

Václav Frolec, Josef Vařeka: *Lidová architektura*, encyklopedie, Praha 1983

Václav Frolec, Jan Petrák: *Vinařské lisy na Moravě*; in *Český lid*, 54, 1967, str. 31 - 49

Gemeindelexikon der im Reichsrath vertretenen Königreiche und Länder, X, 1905/1908.

L. Hosák, *Historický místopis země Moravskoslezské*, 1938.

Týž, *Historický místopis Moravy a Slezska*, 1967.

L.Hosák, R. Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I*, 1970, 572.

Leop. Kleindienst, *Die Siedlungsformen, Bäuerliche Bau-und Sachkultur Südmähren*, Verlag des Südmährischen Landschaftsrates, Geislingen/Steige 1982.

Karel Kuča: *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 2. díl, Libri, Praha 1997

Věra Kučová, Pavel Bureš: *Principy péče o lidové stavby*, SUPP Praha 1999

Zdeněk Láznička: *Typy venkovského osídlení na Moravě*, Brno 1946

Zdeněk Láznička: *Typy venkovského osídlení v Československu*, Brno 1956

F.Matějek, *Lánové rejstříky Jihlavského a znojemského kraje z let 1671 - 1678*, 1983.

Václav Mencl: *Lidová architektura v Československu*, Praha 1980

A. Navrátilová: *Lidové stavitelství na Znojemsku*; nepublikovaná diplomová práce, filosofická fakulta Masarykovy university v Brně; Brno 1968

A. Navrátilová: *Vinohradnické stavby na Znojemsku*; in *Národopisné aktuality*, 8, 1971, str. 32 - 41

F.V. Peřinka, *Vlastivěda moravská, Znojemský okres*, 1904.

F.J.Schwoy, *Topographie vom Marggraftrum Mähren*, III, 1793/94.

Statistický lexikon obcí Československé republiky, II, 1935.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965, 1966.

Zuzana Syrová, Jiří Syrový: *Hliněná architektura v České republice*, sborník ze semináře SEA Praha - Průhonice, 1995

Jiří Škabrada, Svatopluk Voděra: *Jihočeská lidová architektura*, České Budějovice 1986

Jiří Škabrada: *Lidová architektura*, Praha 1996

Jiří Škabrada: *Konstrukce historických staveb*, ČVUT Praha, Praha 2000

Ign. Tittel, *Statistik des Gross - Grundbesitzes in Mähren*, 1885.

Topographie von Niederösterreich, II/1 - 6, 1879/1906.

Jaroslav Vajdiš: Architektonický charakter vesnic při Moravě a Dyji; in Zprávy památkové péče 1971

A.Vrbka, Das Znaimer Ländchen, 1921.

A.Vrbka, J. Wisnar, Heimatkunde des pol. Bez. Znaim 1898-9.

G. Wolny, Die Margrafschaft Mähren, III, 1836.

G. Wolny, Kirchliche Topographie von Mähren, 2/IV, 1857.

Dalibor Zachoval: Hnanice, Historicko-etnografická monografie vinařské vesnice na Znojemsku; nepublikovaná diplomová práce, Ústav evropské etnologie, filosofická fakulta Masarykovy university v Brně; Brno 1996

Znaim und seine Umgebungen, 1871.

Znojmo a okolí, 1931 - 2.b

Prameny, ikonografie, mapy a plány

Hist. mapy:

1824 originál stabilního katastru, UAGK Praha.

1824 indikační skica stabil. katastru, MZA Brno, D9, sign. 580.

Z téhož roku mapa stabil. katastru. Tamtéž, D 11, sign. 580.

(První pol. 19. stol.) Přehledný plán panství Jaroslavice, zem. měřič. Ant. Nechanský. MZA Brno, Vs Jaroslavice, F 53, ič. 2246.

(1837) Plán vrchnostenských pozemků u obce Hnánice, týž autor, 3 vyhotovení. Tamtéž, ič. 2271 - 2273.

hist. plány (OA Znojmo):

čp. 6:

Plan zur Erbauung eines Preßhaus im hause des hrn. Johann Duvald Nro 6 in Gnadlersdorf, 1924, Neubauer

obsahuje částečný půdorys, řez a pohled

přístavba nové lisovny

čp. 13:

Plan zum Zubau eines Schupfen und hauseingang im hause des hrn Johann Bauer Nro 13 Gnadlersdorf, 1923, Neubauer

obsahuje půdorys, řez a pohled

přestavba a nadstavba lisovny se stájí a sklepem - v přízemí připojena kolna s průchozí síní, nadstavěno obytné patro; kvalitní geometrizující průčelí

čp. 89:

Plan zur Erbauuneines Presshauses mit anschliessenden Lagerraum..., 1929, Anton Křivanek, Znojmo

obsahuje půdorys a řezy

sklad s komorou a lisovnou - novostavba

čp. 107:

plán na stavbu ? lisovny, 1892. Konrad Rosner

obsahuje půdorys a řez

jednotrostorový přizemní objekt s podélnou sedlovou střechou s oboustrannou polovalbou, barokizující průčelí

Průzkumy, zaměření a projekty:

Zuzana Syrová, Jiří Syrový, Petr Dostál: Stavebně historický průzkum národního parku Podyjí a jeho ochranného pásma, grantový projekt MK ČR 1996 - 1997; archivní rešerše a historický úvod Jan O. Eliáš

J. Kalmay: Hnanice, kus sklepní ulice, PU Brno, 1996

nesignovaná nedatovaná zaměření vybraných lisoven a sklepů in: Dalibor Zachoval: Hnanice, Historicko-etnografická monografie vinařské vesnice na Znojemsku; nepublikovaná diplomová práce, Ústav evropské etnologie, filosofická fakulta Masarykovy university v Brně; Brno 1996

Doporučení pro regeneraci sklepní ulice

Každá historická stavba je určitým způsobem jedinečná a je výsledkem složitého stavebně historického vývoje; uchování charakteristických znaků a autentických dochovaných historických konstrukcí a prvků, tak jak byly začleněny do organismu jednotlivých staveb, by mělo být prioritním zájmem, pokud chceme uchovat specifičnost a jedinečnost sklepní ulice jako celku.

Východiskem pro potřebnou rehabilitaci urbanistické struktury sklepní ulice by se měla stát analýza stabilního katastru - doložená v grafických přílohách a GIS. Doporučujeme směřovat investice na místa zaniklých objektů; je přitom třeba počítat s existencí starších podzemních substrukcí, které by měly být po doplnění průzkumu využity jako součást zamýšlené novostavby. Navržená prostorová regulace (tvar a orientace střechy, výška okapu a hřebene) vychází z analýzy dochovaných historických konstrukcí.

K základnímu rozhodování o jednotlivých objektech měla sloužit textová a grafická analýza architektonických a památkových hodnot, určující přístup k jednotlivým objektům. Podrobná doporučení pro jednotlivé objekty jsou uvedena v katalogu objektů. Obecně je třeba řídit se následujícími zásadami:

Návrh regulace činností

Výkres (resp. příslušný náhled GIS) architektonického hodnocení a návrh regulace podrobně stanovují regulační prvky u jednotlivých stávajících objektů.

V hodnocení, které je východiskem k dalšímu přístupu k jednotlivým objektům při územním a stavebním řízení, rozlišujeme následující typy objektů (s obdobným rozlišením pro průčelí nebo jiné jejich části):

A/ objekty stabilní - konstantní -, tj. velmi hodnotné objekty, jejichž zachování je bezpodmínečně nutné. Jsou to výjimečné, velmi hodnotné stavby, památky chráněné státem nebo objekty zasluhující podání návrhu na prohlášení za kulturní památku. Vesměs objekty, které jsou určeny k restaurování, jsou nebo budou řádně stavebně udržovány a nelze uvažovat o změnách jejich dispozičního uspořádání. (I v případě přiměřených změn funkčního využití jednotlivých prostorů). Nelze měnit jejich prostorové uspořádání přístavbami a nástavbami. Prvky výškové a půdorysné regulace jsou striktně konstantní, neměnné.

Dále hodnotné objekty, které je nezbytné zachovat. Patří k nim objekty, u kterých je možno navrhnout prohlášení za kulturní památku. I u těchto objektů je třeba zachovat prostorový, hmotový i dispoziční rozvrh. Kromě řádné údržby a restaurování lze připustit dostavbu objektu, pokud výška hřebene a římsy bude zachována. Rovněž přiměřená změna funkčního využití jednotlivých prostorů je možná.

Také ostatní doplňující a hmotově tradiční objekty, jejichž zachování je důležité z hlediska obnovy urbanistické struktury a uchování charakteru místa. Jsou to stavby průměrné stavitelské produkce první poloviny tohoto století nebo starší tradiční stavby většinou modernizované s narušenou fasádou, jejichž hodnota spočívá v tradiční prostorové skladbě a siluete stavby (výšce hřebene a římsy), zakládají identitu sídla z blízkých i dálkových pohledů. Lze je adaptovat a obnovovat - upravovat jejich fasádu, musí však zachovávat tradiční prostorový objem. Rovněž přístavby lze připustit v tomto tradičním prostorovém objemu (konstantní výška hřebene i římsy.)

Objekty kategorie A mohou mít dílčí znehodnocení - fasád, parteru, střech, interiéru, jejichž nápravu určí podrobnější regulační zásady (katalog objektů).

B/ objekty indiferentní, tj. nerušící objekty, které je možno zachovat, případně provést jejich úpravu (podle obecných, resp. dále podrobněji specifikovaných regulačních zásad). Dále jsou to starší a tradiční stavby pronikavě modernizované nebo novostavby přiměřené kontextu okolní zástavby. Platí pro ně regulační prvky průměrné výšky římsy a hřebene vzhledem k sousedním stavbám. Lze je v tomto smyslu i nadstavovat a přistavovat v uličních a stavebních čarách.

C/ objekty znehodnocené. Při následujícím stavebním záměru je třeba dodržet doporučení k obnově objektu. Úpravy mají směřovat k obnově předchozího hodnotnějšího stavu. Pro rehabilitaci znešvařených staveb (jejich průčelí nebo jiných částí) je zapotřebí dle možnosti využít dochovanou starší fotodokumentaci případně zaměření.

D/ objekty rušící - k přeřešení nebo výhledovému odstranění -, tj. rušivé objekty, které je, pokud mají zůstat zachovány, v případě stavebních zásahů nezbytně nutno upravit (dle obecných zásad platných pro nově navrhované a obnovované objekty, respektive dále podrobněji specifikovaných regulačních zásad). Jde většinou o novostavby z období šedesátých až počátku devadesátých let. Při následujícím stavebním záměru je třeba dodržet regulační prvky jak v půdorysné osnově - dostavba do uliční nebo stavební čáry, tak ve výškové hladině, aby byl alespoň u dostaveb dosažen tradiční příčný řez (průměrná výška římsy a hřebene krovu vzhledem k okolním objektům).

Také urbanisticky nebo výrazně architektonicky rušivé, event. i parazitní objekty, které je nutno po dožití nebo dříve odstranit. Při následujícím stavebním záměru je třeba dosáhnout alespoň architektonicky a urbanisticky nerušícího stavu. V případě uskutečnění navrhovaného záměru (novostavby na jejich místě nebo nového řešení prostoru) nutno architektonicky přeřešit (podle obecných zásad platných pro

nově navrhované a obnovované objekty, resp. podrobněji specifikovaných zásad).

Barevná škála hodnocení fasád je stejná jako u objektů, od velmi hodnotných fasád do velmi rušících. V katalogu objektů jsou lazurním vybarvením podrobně vyhodnoceny.

U novostaveb na místě zaniklého objektu je žádoucí optimální obnova prostorového a hmotového uspořádání zaniklé stavby. Je třeba, aby projekt vycházel ze znalostí dochované dokumentace; v případě dostatečných podkladů (zaměření, fotodokumentace) lze provést vědeckou rekonstrukci.

Podrobný návrh regulace (ve výkresu regulace, resp. náhledu GIS, rozkreslený v katalogu objektů) určuje prostorovou regulaci pro novostavby na místě zaniklých objektů a rehabilitaci znehodnocených nebo rušících objektů.

Obecné zásady

- v případě připravovaného zásahu doplnit u dosud podrobně neprozkoumaných objektů průzkum interiérů

- každý návrh musí respektovat prostorové a dispoziční uspořádání historické stavby přizpůsobením nového využití; respektovat hodnoty zjištěné SHP

- v maximální míře respektovat autentické historické konstrukce, prvky a detaily

- při obnově historických objektů provádět pouze takové úpravy, které jsou odstranitelné a vratné

- veškeré objekty je zapotřebí pravidelně udržovat; případy zanedbání údržby vlastníkem je třeba řešit včas

- do doby obnovy zaniklých lisoven je zapotřebí zabezpečit koruny dochovaného obvodového zdiva hliněnou

kápí nebo drnováním; vnitřní prostor a bezprostřední okolí vyčistit od náletové zeleně a veškerého nepořádku, případně provizorně přestřešit

- preferovat užití tradičních stavebních materiálů a prvků při rekonstrukcích i novostavbách

- zohlednit specifika historických stavebních materiálů:

- pro zajištění vyváženého vodního režimu stavby používat vždy prodyšné úpravy povrchů (vodorovných i svislých) konstrukcí i bezprostředního okolí stavby³

- vyvarovat se kombinace odlišně roztažných a pružných materiálů

- historické stavby očistit od nepatřičných prvků:

- oplechování a okapní žlaby nahradit tradičním detailem okraje bobrovkové střechy s podmazáním maltou; co se týče okapů je u historických lisoven ochrana stěny zajištěna tradicí ověřeným přesahem okraje střechy

- betonové tašky nahradit bobrovkou

- komíny eliminovat změnou způsobu vytápění

- typové výplně

- v maximální míře omezit obytné využití staveb - přestože některé objekty jsou rekreačně nebo i trvale obývány a že jistému zájmu o rozšíření tohoto způsobu využití budov nelze patrně zabránit, je třeba smysl těchto objektů hledat především v jejich původní funkci

- odstranit prvky, které do historického prostředí vnohradní ulice nepatří:

- ploty a zídky

- betonové sloupy elektrického vedení

- rehabilitovat vazbu sklepní ulice na kulturní krajinu

- udržovat zeleň; doporučujeme provést odbornou inventarizaci zeleně s následným návrhem její obnovy

3 / Specifikem hliněných staveb je jejich reagování na vlhkost projevující se dle druhu a množství obsaženého jilu objemovými změnami. Tuto skutečnost je třeba zohlednit při kombinování s jinými stavebními materiály. Již v období první republiky se objevily některé úpravy poškozující fyzický stav hliněných staveb, pro něž je nezbytné, aby nedošlo k nadměrnému zvlhnutí, což se týká především paty zdi. Jsou pro ni nebezpečné veškeré neprodyšné úpravy podlah, a bezprostředního okolí stavby i tvrdé omítky s velkým podílem cementu. Tyto vzdor očekávání nezamezí vniknutí vody do stavby, zbraňují však tomu, aby se mohla volně odpařit. Náhrada neuspokojivě působících břizolitových a jiných tvrdých omítek tradičními vápennými není tedy jen otázkou estetickou, ale týká se samé stavební podstaty staveb. Mnohde již provedené přetření břizolitu latexem v žádném případě nemůže být postačující úpravou.

Památková ochrana

Hnanická sklepní ulice byla zařazena do výběru navrhovaných památkových zón, předložených MK. Do doby prohlášení nepožívá památkové ochrany. V tomto ohledu by elaborát SHP vedle odborného a úředního využití mohl být důležitým podkladem pro nezbytnou osvětu.

Zpracovaný elaborát vytipoval nejhodnotnější s dochovaných historických vinohradních staveb k návrhu na prohlášení za kulturní památku, které by zabezpečilo odstupňovaný režim ochrany.

Digitální zpracování

Zpracování projektu hnanické sklepní ulice vychází strukturou zpracování geografického informačního systému z metodiky grantového projektu SHP Podyjí (Zuzana Syrová, Jiří Syrový, Petr Dostál: *Stavebně historický průzkum národního parku Podyjí a jeho ochranného pásma, grantový projekt MK ČR 1996 - 1997; archivní rešerše a historický úvod Jan O. Eliáš*), z něhož jsou převzata i podkladová data.

Grafická část je zpracována jako geografický informační systém (dále jen GIS). Základní práce byly provedeny v programu TopoL pro Windows a zpracované vrstvy přeloženy do programu ArcInfo s výstupem pro tisk a prohlížení dat v programu ArcView 3.0a. Pro potřeby uživatele byla data upravena pro prohlížení v programu ArcExplorer a v něm vygenerovány příslušné náhledy (projekty).

V rámci GIS byly pořízeny následující coverage ArcInfo:

- regplan - urbanistické bloky a prostory v rozsahu řešeného území
- s_stavby - stavby dle mapového podkladu
- s_stavbc - stavby doplněné dle terénního průzkumu a leteckého snímku
- s_fasady - fasády
- s_fasadc - fasády doplněných staveb
- s_ohrzdí - zdi (ohradní, opěrné, obvodové zaniklých staveb), ploty
- s_drob - drobné objekty - sochy, kříže, boží muka
- s_sklepy - sklepy

- s_zanik - zaniklé stavby dle porovnání s mapou stabilního katastru z roku 1824

- s_nskzan - zaniklé stavby dle mapového podkladu

- s_strech - tvar a orientace střechy

- n_strech - navrhovaný tvar a orientace střechy

Dále byla naskenována kopie císařského otisku mapy stabilního katastru z roku 1824 a letecký snímek (zpracovaný správou NP Podyjí). Tyto soubory byly podtaženy pod vektorizovaný mapový podklad; podtažení byly provedeno pouze na základě ztotožnění maximálního počtu známých bodů bez další transformace tak, aby bylo možné porovnání se stávajícím stavem bez nežádoucích deformací.

Projekt GIS ArcView obsahuje již i základní fotografické náhledy jednotlivých objektů a umožňuje jejich interaktivní prohlížení. Tuto možnost nelze v programu ArcExplorer využít.

Ke grafickým datům jednotlivých vrstev jsou připojeny databáze umožňující generování a kompozici náhledů, které jsou obsahem grafické části tohoto elaborátu. Analogicky byly vygenerovány projekty k prohlížení pomocí programu ArcExplorer:

- **podklad.aep** - podklad

- **let_snim.aep** - letecký snímek

- **sk 1824.aep** - porovnání stávajícího stavu s mapou stabilního katastru z roku 1824 (s podtaženou mapou)

- **sk 1824a.aep** - porovnání stávajícího stavu s mapou stabilního katastru z roku 1824

- **hodnoceni.aep** - architektonické a urbanistické hodnocení

- **regulace.aep** - územní systém urbanistické stability / návrh regulace

- **pampece.aep** - památková klasifikace

Katalog objektů byl zpracován v programu Adobe PageMaker 6.5 a exportován do formátu *.pdf pro prohlížení v programu Adobe Acrobat Reader. Obsahuje následující soubory:

- **sever.pdf** - katalog objektů; severní část sklepní ulice

- **jih.pdf** - katalog objektů; jižní část sklepní ulice

- **legenda.pdf** - legenda

Katalog je seřazen formou "procházky" počínající sklepem ev. č. 1 na severovýchodním okraji sklepní ulice. Společným identifikátorem s daty GIS je katalogové číslo; v záhlaví je dále uvedeno evidenční číslo podle podkladu poskytnutého objednatelem a parcelní číslo. V textové části je pro každý katalogizovaný objekt zpracován popis, stavební historie, hodnocení a doporučení pro obnovu a rekonstrukci.

Textová část je doplněna o fotodokumentaci a návrh prostorové regulace, zpracovaný v programu AutoCad. Fotodokumentace byla před zařazením do katalogu zpracována v programu Adobe Photoshop 5.0, v němž byly především sezeny dílčí fotografie fasád. Na nich pak v rámci katalogu bylo podrobně vyznačeno hodnocení.

Pro rychlé vyhledávání v katalogu je na titulní straně obou jeho částí přehled katalogizovaných objektů s možností interaktivního rychlého vyhledávání pomocí programu Adobe Acrobat Reader.

Obsah

Historický přehled

Hnanice

Hnanické vinohrady a vinohradní stavby

Urbanistický rozbor a stavebně historický vývoj sklepní ulice

Typologie vinohradnických staveb v Hnanicích s přihlédnutím k celkovému kontextu na Znojemsku

Kompozice průčelí

Stavební materiál, konstrukce a povrchová úprava

Nepálená hlína

a/ nakládání

b/ nabíjení

c/ války

d/ nepálená cihla

Masivní zděné stěny

Kámen

Pálená cihla

Povrchové úpravy

Vodorovné nosné konstrukce

Stropy

Klenby

Podlahy, schody

Krovy

Krytiny

Otvory a výplně

Literatura

Prameny, ikonografie, mapy a plány

4 Hist. mapy:

hist. plány (OA Znojmo):

čp. 6:

čp. 13:

čp. 89:

9 čp. 107:

Průzkumy, zaměření a projekty:

10 Doporučení pro regeneraci sklepní ulice

10 Návrh regulace činností

10 Obecné zásady

11 Památková ochrana

11 Digitální zpracování

13

14

14

14

15

17

17

17

17

17

17

17

17

18

18

19

21

22

12

12

12

13

13

13

13